

Jerzy Bartmiński

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

SŁOWA KLUCZE, KULTUREMY, KONCEPTY KULTUROWE

Termin *słowa klucze* jest atrakcyjny ze względu na urokliwą metaforę „klucza”, a równocześnie nieco kłopotliwy z powodu wątpliwości co do zapisu i przede wszystkim z powodu nieklarownej treści i odniesienia.

Problemu pisowni – z dywizem czy bez – nie rozstrzygnięto: Mirosław Bańko¹ dopuszcza zapis *słowo-klucz*, Maciej Malinowski² argumentuje za zapisem *słowa klucze*. Osobiście opowiadam się za drugim ze względu na równoległe funkcjonowanie terminu *słowa kluczowe*, a także dlatego, że taki zapis znalazł się na okładce najważniejszej publikacji na ten temat, Anny Wierzbickiej *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, wydanej w roku 2007 przez Wydawnictwa UW.

Ale termin *słowa klucze* skłania do postawienia zasadniczego pytania merytorycznego: klucze **do czego?** *Klucze do rzeki?* – taki tytuł nosi powieść wspomnieniowa Marii Sidorskiej-Ryczkowskiej. Klucze do umysłu człowieka? Do określonej kultury narodowej? Do piśmiennictwa określonej epoki? Do konkretnego autora? Do jednostkowego tekstu? I drugie pytanie: **dla kogo?** Jest to problem odniesienia i kontekstu, w jakim termin może być sensownie stosowany. Na tym właśnie chcę w swojej wypowiedzi skupić uwagę. Nawiążę do literatury przedmiotu, omówię różne odpowiedzi na postawione pytania i na koniec przedstawię stanowisko własne.

Znaczenia terminów *słowa klucze* (ang. *keywords*, franc. *mots-clefs*) i *słowo kluczowe* są różnie rozumiane w informatyce i językoznawstwie.

W bibliotekoznawstwie i informacji naukowej terminu *słowo kluczowe* używa się dla określenia słów służących zarówno indeksowaniu treści dokumentów, jak i – wyszukiwaniu informacji. Lista słów kluczowych jest tworzona ze słów języka naturalnego, dla danego standardu języka wybierana z tekstów i poddawana normalizacji. Lista taka służy jako język informacyjno-wyszukiwawczy, słowniki słów kluczowych są układane w tezaury. Przykładem wielojęzyczny, wszechstronny tezaurus Unii Europejskiej *EuroVoc* – obejmujący terminologię z zakresu poszczególnych obszarów działalności Unii Europejskiej, w szczególności działalności parlamentarnej. Z polskich tezaurusów na wyróżnienie zasługują opracowania Wiesława Babika i Czesława Robotyckiego³.

¹ Internetowa Poradnia Językowa PWN.

² W Internecie: *Obcy język polski*. Poradnia językowa Macieja Malinowskiego.

³ *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury (etos, obrzędy, demonologia, magia)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002; *Układ gniaz-*

W języku programowania *słowo kluczowe* oznacza (według Wikipedii) „słowo (należące zwykle do jakiegoś języka naturalnego, jak język angielski) stanowiące wyodrębnioną jednostkę leksykalną, często w określonym kontekście, mające szczególne znaczenie i identyfikujące określony rozkaz, instrukcję lub deklarację w programie komputerowym”.

W językoznawstwie przez *słowa kluczowe*, *słowa-klucze* (także *wyrazy kluczowe*, *wyrazy-klucze*) rozumie się wyrazy charakterystyczne dla danego tekstu (autora, stylu, gatunku itp.). Pierre Guiraud (1954), który pierwszy wprowadził pojęcie i termin do językoznawstwa, definiował słowa kluczowe w relacji do jednostkowego tekstu. Określał termin *mots-clefs* statystycznie: jako wyrazy, których frekwencja w danym tekście, u danego autora, jest wyższa niż w języku w ogóle. Słowa o podwyższonej frekwencji to *słowa-klucze*. Na przykład w *Kwiatach zła* Charles’a Baudelaire’a wyrazy o frekwencji znacząco wyższej niż w ogólnym słowniku frekwencyjnym języka francuskiego Vander Beke’a to: *anioł, serce, niebo, słońce, dusza, miłość, cierpienie, noc, czarny, cichy*.

Kłopotliwość tej definicji polega na tym, że wskazanie, które słowa są kluczowe, jest obłożone dość trudnymi do spełnienia warunkami: trzeba dokonać obliczeń użycia słów w odnośnym tekście i porównać z danymi słownika frekwencyjnego, a jest to możliwe tylko wtedy, gdy taki słownik istnieje. Na szczęście francuski autor równocześnie wprowadził inne, blisko spokrewnione z pojęciem *wyrazu klucza*, pojęcie *wyraz tematyczny*. Wyrazy tematycznie wskazać o wiele łatwiej, bo do tego wystarczy autonomiczna analiza samego tekstu. I w tym kierunku poszedł Kazimierz Wyka w swojej rozprawie *o słowach kluczach*⁴.

Jadwiga Sambor za Guiraudem traktuje *wyrazy klucze* jako „wyrazy charakterystyczne dla danego tekstu, autora, stylu itd.”, jednak włącza je od razu do szerszej zakresowo klasy *słów tematycznych* (Sambor 2001, s. 519). Do wyrazów kluczy *Wesela* Wyspiańskiego zalicza (za Teresą Błaszkiwicz) *serce, krew, sen, duszę, ducha, konia, wicher, słuch, złoty, spać*, do wyrazów kluczy liryki miłosnej Słowackiego (za Teresą Skubalanką) – *serce, łzę, miłość i kochać*, za „charakterystyczne wyrazy tematyczne” pieśni ludowej uznaje (za Bartmińskim) słowa *las, koń, dziewczyna, płakać, noc*. Pojęcie słów kluczy znajduje liczne zastosowania w analizie stylu i poetyki poszczególnych tekstów bądź autorów/epok.

Na postawione na wstępie zasadnicze pytanie merytoryczne: klucze **do czego?** najprościej odpowiedział logik Witold Marciszewski w książce *Metody analizy tekstu naukowego* (1977), który powiązał słowa klucze z *tekstem* jako *strukturą tematyczną* i dokonał pełnego utożsamienia *słów kluczowych* i *słów tematycznych*. Pisał:

W definicji słowa kluczowego należy nawiązywać do tradycyjnego, a więc przemyślanego w pewien sposób pojęcia tematu tekstu. Dyrektywa ta zdaje się bezsporna, jeśli zważyć, że w powszechnym przekonaniu (a przynajmniej odczuciu) słowa kluczowe są nam potrzebne do tego, żeby odpowiedzieć na pytanie, o czym jest mowa w danym tekście? Innymi słowy: jaki temat, czy jakie tematy są w tekście omawiane? (Marciszewski 1977, s. 212–213).

dowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury (medycyna ludowa, rośliny lecznicze), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

⁴ Kazimierz Wyka, *Słowa-klucze* (1973). Do wydzielania słów kluczy w dziele literackim na podstawie statystyki odwoływał się natomiast Edward Stachurski (1998).

Tym tropem poszli autorzy podręcznika *Tekstologia*, Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2009), którzy dodatkowo powiązali wybór słów kluczowych z określonymi działaniami na tekście, zwłaszcza z indeksowaniem i streszczeniem. Uznali, że „słowa kluczowe wybrane z tekstu są podstawą indeksów przedmiotowych (indeksów terminów i pojęć)”, a z kolei streszczenia tekstów winny składać się ze słów kluczowych i słów tematycznych (s. 294).

Także w witrynie *Lego-cogito-ago* „*Szkoła z klasą*” pod hasłem „Słowa klucze” zaleca się w pracy z uczniami w klasie do wdrażania uczniów do aktywnej lektury tekstu, stosowanie „metody słów kluczy”, która ma służyć „rozbudzeniu zainteresowania uczniów przed lekturą tekstu tak, by proces czytania był aktywną formą sprawdzania ich hipotez i wiedzy”. Chodzi o to, by przełamać niechęć do czytania⁵.

Tłem odniesienia słów kluczy bywa cała twórczość jednego autora. Jean Baudrillard (1929–2007) – francuski socjolog i filozof kultury, autor teorii symulaków, w książce *Słowa klucze* (2012), dał rodzaj autokomentarza, objaśniając najważniejsze pojęcia:

Słowa klucze to książka wyjątkowa w dorobku autora *Wymiany symbolicznej i śmierci*, rodzaj autokomentarza, w którym Baudrillard przystępnie objaśnia najważniejsze pojęcia powracające w jego piśmarstwie, takie jak: przedmiot, wartość, wymiana symboliczna, uwodzenie, obsceniczność, przejrzystość zła, wirtualność, aleatoryczność, chaos, kres, zbrodnia doskonała, los, wymiana niemożliwa, dwoistość, myślenie.

Katolicka Agencja Informacyjna opublikowała⁶ artykuł pt. *Słowa-klucze pontyfikatu papieża Franciszka*. Czytamy w nim:

Trzy lata temu 13 marca wybrano argentyńskiego kardynała Jorge Mario Bergoglio na Następcę św. Piotra. [...] dotychczasowy przebieg jego pontyfikatu daje się ująć w pięciu kluczowych słowach: „miłosierdzie”, „peryferie”, „wychodzenie na zewnątrz”, „ochrona stworzenia”, „czułość”.

Niektórzy autorzy definiują słowa kluczowe w relacji do stylu funkcjonalnego. Na przykład Maria Wojtak za słowa kluczowe (używa terminu „wyrazy-klucze”) dla wszystkich typów wypowiedzi urzędowych uznaje (za Andrzejem Malinowskim) wyrazy „tematyczne, charakterystyczne” i wymienia takie jak *organ*, *minister*, *rada*, *rozporządzenie*, *sprawa*, *ustęp*, *paragraf*, *państwo*, *kontrola*, *artykuł*, a dla tekstów prawnych (za Tomaszem Gizbertem-Studnickim) takie, jak *osoba prawna*, *powództwo*, *stosunek prawny*, *czynność prawna*, *zasiedzenie*, *prekluzja* (Wojtak 2001, s. 163).

Słowa klucze dla całej dyscypliny sportowej zestawia internetowa „Młodzieżowa akademія siatkówki”: *bager* ‘odbić dolne’, *Cobra* ‘uderzenie sztywną ręką z złączonymi palcami’, *feedback* ‘udzielenie informacji zwrotnej...’, *zagrywka koreańska* ‘zagrywka od dołu’ itd. Są to po prostu terminy przyjęte w tej

⁵ Oto niektóre zalecenia oparte na strategii *Minds eye* (Brownlie i Silver 1995): „Wybierz z tekstu 20–30 słów, które są kluczowe. Przeczytaj powoli te słowa uczniom i poproś, aby wyobrazili sobie, o czym jest tekst. Poproś uczniów, aby (w zależności od typu tekstu, wieku itp.): narysowali obrazek, symbol, stworzyli listę pytań do tekstu. (Czego chcą się dowiedzieć?), przewidzieli i opowiedzieli, o czym tekst będzie opowiadał”.

⁶ Z datą 9 marca 2016.

dyscyplinie dla nazwania określonych form gry. Ten sposób traktowania słów kluczowych jest przyjęty w procesach wyszukiwania informacji.

Słowa klucze mają pomagać w procesie wyszukiwania informacji w całym dostępnym piśmiennictwie. W witrynie internetowej [whitepress.pl/baza-wiedzy/41/Jak wybrać najlepsze słowa kluczowe do pozycjonowania?](http://whitepress.pl/baza-wiedzy/41/Jak_wybrac_najlepsze_slowa_kluczowe_do_pozycjonowania?) – czytamy: „Czym są słowa kluczowe, nazywane także frazami lub frazami kluczowymi?”. Odpowiedź: „Słowami kluczowymi nazywamy wyrazy, które wpisywane są do wyszukiwarki Google w celu odnalezienia konkretnych informacji, usług lub produktów”. Dobrze wykonana analiza słów kluczowych jest w dużej mierze czynnikiem odpowiadającym za optymalizację pracy wyszukiwarek internetowych. Jeżeli nie przeprowadzimy wcześniej gruntownej analizy, może okazać się, że określone słowa kluczowe nie dadzą wymiernych korzyści w procesie wyszukiwania.

Najszerzy kontekst dla słów kluczy, bo w sferze skojarzeń psychicznych, określa Marcin Kijak: „Słowa klucze są to te słowa, które niosą najwięcej treści i stymulują mózg do tworzenia skojarzeń”⁷.

Najciekawszy moim zdaniem trop badawczy wskazała Anna Wierzbicka, autorka książek *Słowa klucze. Różne języki, różne kultury* (2007), wcześniej *Język – umysł – kultura* (1999). Jest to odniesienie do kultury narodowej. „Słowa klucze danego języka to często słowa wyrażające kluczowe wartości społeczeństwa, które tym językiem mówi” – napisała w przedmowie do polskiego wydania swojej książki *Słowa klucze* (2007, s. 14). Autorka pokazała, że słowa takie jak rosyjska *dusza*, polska *wolność*, niemieckie *Heimat* i *Vaterland* są ukształtowane kulturowo, „odzwierciedlają i przekazują określony sposób życia i określony sposób myślenia charakterystyczny dla danej społeczności (czy danej wspólnoty językowej) oraz że są absolutnie bezcenne jako klucz do kultury danego narodu dla tych, którzy pragną ją zrozumieć” (s. 21); są „częścią dziedzictwa kulturowego ludzi mówiących danym językiem”. Chodzi przy tym nie tylko o same słowa, także o znaczenia tym słowom przypisywane, bo „polska *wolność* jest inna niż angielskie *freedom*, które z kolei różni się od łacińskiej *libertas* czy rosyjskiej *svobody*” (s. 27). Na charakterystyczny dla danej kultury narodowej sposób myślenia mogą wskazywać także partykuły, wykrzykniki, utarte zwroty, takie jak ros. *soveršenko* ‘całkowicie’, *strašno* ‘strasznie’, *užas* ‘okropność’ („ostre sądy wartościujące”) itp.

Zdaniem Anny Wierzbickiej słowa klucze nie są tym samym, co słowa najczęstsze, niemniej statystyka jest jednym z kilku źródeł informacji o kulturowej wadze słowa, np. *rodina* ‘ojczyzna’ jest w języku rosyjskim częstsza (172 notowania na milion słów) niż *homeland* ‘ojczyzna’ w angielskim (5 notowań na milion słów) – i ta różnica jest wymowna. „Słownictwo jest bardzo czułym wskaźnikiem kultury” powtarza Wierzbicka za Edwardem Sapirem (2007, s. 71). Trudność tkwi w typowaniu, co jest, a co nie jest ważne kulturowo. Wedle Wierzbickiej „nie istnieje coś

⁷ Autor pisze: „Na pewno czasem zdarzyło Ci się, że jedno słowo czy obraz pociągnęły za sobą ciąg skojarzeń, wspomnień (nawet z dzieciństwa), prawda? Każdemu to się zdarza, choć mało kto zwraca na to uwagę. To są właśnie kluczowe słowa, czyli inaczej: słowa-klucze. Klucze do Twojego umysłu, które uruchamiają ciąg skojarzeń i pozwalają na przypomnienie sobie całości zagadnienia” (*Mapy-Mysli.com*). Słowa klucze niosą najwięcej treści i stymulują mózg do tworzenia skojarzeń. Szybkie czytanie polega na koncentrowaniu się na najważniejszych słowach-kluczach. Ważne myśli można wyrażać za pomocą słów-kluczy, są to rzeczowniki lub czasowniki, które wywołują ciąg skojarzeń, przywołując całe zagadnienie.

takiego jak skończony zbiór słów kluczy danej kultury, nie ma żadnych obiektywnych procedur umożliwiających ich zidentyfikowanie” (2007, s. 42). W istocie świadectwem kultury narodowej jest całe słownictwo narodowe, a wydzielenie zasobu słów kluczowych jest w dużej mierze intuicyjne i polega na rangowaniu⁸; choć może odwołać się do materiałów źródłowych, w tym także źródeł wywołanych ankietowo.

Kulturowa kategoria *słów kluczy* bywa ostatnio zastępowana przez kategorię *kulturemu*⁹, odnoszoną także do *kultur narodowych*. Autorzy *Dystyngtywnego słownika synonimów* nazywają *kulturemami* „ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa klucze, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedziczonych wartości, jak i radzenie sobie z czasem teraźniejszym, aktualne przyzywanie świata” (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004, s. XIX). Zdaniem Alicji Nagórko termin *kulturem* jest lepszy niż *słowa klucze* Anny Wierzbickiej, *symbole kolektywne* Michała Fleischera oraz *słowa sztandarowe* Walerego Pisarka, bo zawiera wyraźne odniesienie do kultury (sygnalizowane już strukturą terminu *kulturem*). Do *kulturemów* Nagórko zalicza słowa klucze (w ujęciu Wierzbickiej) oraz morfemy i kategorie morfologiczne o szczególnej funkcji, np. sufiks *-izna* w *bohaterszczyzna* (są to *kulturemy* w węższym ujęciu); także skrypty kulturowe, stereotypy (w szczególności stereotypy etniczne), a nawet *ksenizmy* (wyrazy i zachowania zdradzające czyjaś obcość kulturową). Przykładowe polskie *kulturemy* to według Nagórko *Kresy*, *bałagan*, *bohaterszczyzna*, *cham*, *cwaniak*, *kołtun*, *kotlet schabowy*, *warchoł*, *załatwić*, *ziemiaństwo*, a także egzotyzy, nazwy własne, symbole narodowe, narodowa topografia i etnonimy (Nagórko 2004, s. 28–29)¹⁰.

Ostatnio pojęciem *kulturemu* posłużył się Maciej Rak (2015) w opisie kultury ludowej Podhala. Definiował *kulturemy* jako „jednostki etnolingwistyczne, słowa klucze, które w planie wyrażania są reprezentowane przez pojedyncze leksemy, zaś w planie treści mają tak bogate znaczenia, że dzięki nim można zrozumieć specyfikę danej społeczności narodowej, etnicznej lub regionalnej” (Rak 2015, s. 13). Poprzez *kulturemy* społeczność określa swoją tożsamość, stosunek do tradycji i wartości, buduje swój autostereotyp. Za góralskie *kulturemy* uznał następujące: *góral*, *gazda*, *baca*, *juhas*, *zbójnik*, *ksiondz*, *pán*, *ceper*; z „wartości pozytywnej”: *Pám-bócek*, *Pániezus*, *gaździná Podhála*, *krzýz*, *śleboda*, *honór*, *robota*, *ziym*, *dudki*; z „wartości negatywnej”: *biyda*, *glód*; z elementów stanowiących o „tożsamości kulturowej”: *gwara*, *muzýka*, *śpiywanie*, *tániec*, *ubranie*, *portki*, *ciupaga*, *moskál*, *oscypek*, *gorzáłka*, *owca*; z „geografii mentalnej”: *Podhále*, *góry*, *Giewont*, *hála*.

⁸ Na przykład z liczącego 132 814 hasel 50-tomowego poznańskiego *Praktycznego słownika języka polskiego* sama redaktorka, Halina Zgólkowa, do swojego *Słownika minimum języka polskiego* (2013) wprowadziła tylko 2144 słowa.

⁹ Zaproponowaną przez hiszpańskiego lingwistę Fernando Poyatosa w roku 1976, omówioną przez Els Oksaar w książce *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung*, Göttingen 1988. Pojęcie *kulturemu* zdobyło międzynarodową popularność (o czym zob. Rak 2015, s. 11–14).

¹⁰ Na podobnej zasadzie Jolanta Tambor jako „śląskie słowa klucze” (nazywa je też „synonimami/symbolami śląskości”, „śląskimi hasłami”) wymienia wyrazy: *hanys*, *familok*, *halda* oraz *krupnioki*, *piwo* i *wice* (Tambor 2008, s. 198–203).

ZAKOŃCZENIE

W niedawno opublikowanej książce *Pojęcie demokracji i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)* Monika Grzeszczak połączyła pojęcia *słów kluczy* w rozumieniu Anny Wierzbickiej, *symboli kolektywnych* Michaela Fleischera, *słów sztandarowych* Walerego Pisarka, w jednym polu tematycznym wartości. Wcześniej podobne porównanie przeprowadziły Beata Żywicka i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. W tym szeregu bliskoznacznych wyrażeń umieściła też *nazwy wartości* Jerzego Bartmińskiego i ogólnie – *wartości* w rozumieniu Jadwigi Puzyniny i Tomasza Krzeszowskiego. Odniesienie *słów kluczowych* do świata wartości stanowi w moim przekonaniu najbardziej interesującą perspektywę badawczą, dającą wgląd w rdzeń kultury, jej „duszę”. Wartości tworzą przy tym względnie określony kanon, obowiązujący w danej wspólnocie, dający się zamknąć (w przeciwieństwie do *słów kluczowych* czy *kulturowów*) w wymiernych granicach¹¹. Opracowany na podstawie polskiej literatury aksjologicznej i zweryfikowany ankietowo zestaw wartości charakterystycznych dla kultury polskiej liczy kilkadziesiąt – około 50–80 haseł¹², a nazwy tych wartości można uznać za najbardziej reprezentatywne *słowa klucze* polskiej kultury narodowej. Ich specyfikę dobrze oddaje termin *koncept kulturowy*, pod którym to określeniem rozumie się pojęcie nacechowane aksjologicznie i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje. Wedle kolejności statystycznej (liczby wskazań w przebadanych 20 opracowaniach) pierwsze dwie dziesiątki zajmują hasła następujące¹³:

- 1) rodzina (szczęście rodzinne, rodzinność) – podawana w 17 opracowaniach,
- 2) praca – 15,
- 3) miłość – 15,
- 4) wiara (religijna, religijność, wiara w Boga) – 12,
- 5) przyjaźń (grono przyjaciół) – 12,
- 6) wolność – 12,
- 7) sprawiedliwość – 10,
- 8) prawda – 10,
- 9) tolerancja – 9,
- 10) uczciwość – 9,
- 11) patriotyzm – 8,
- 12) ojczyzna – 8,
- 13) godność – 8,
- 14) demokracja – 7,
- 15) zdrowie – 7,
- 16) odpowiedzialność / współodpowiedzialność – 7,
- 17) dobro – 6,
- 18) honor – 6,
- 19) pieniądz (pieniądze) – 6,
- 20) władza – 6,
- 21) solidarność – 5,
- 22) człowiek – 4.

¹¹ O kontrowersjach związanych z rozumieniem kanonu więcej w artykule *Kanon aksjologiczny jako narzędzie tożsamości grupowej* w książce J. Bartmińskiego, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2014, s. 10–17.

¹² Więcej o tym: Bartmiński 2015, s. 7 i nast.

¹³ Zob. Bartmiński, Grzeszczak 2014, s. 33–38.

Próbie zestawienia „wartości istotnych dla słowiańskich tradycji ludowych” przedstawiła Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2013), na pierwszych miejscach listy znalazły się kluczowe słowa: *zdrowie*, *rodzina* i *dom* oraz *godność*, *miłość* i *uczciwość*.

Cechą konceptów aksjologicznych jest ich silne „usieciowienie”, powiązanie relacjami wzajemnych zależności. Hasło *dom* ciągnie za sobą cały łańcuch asocjacyjny: *rodzina*, *miłość*, *rozumienie*, *spokój*, *poczucie bezpieczeństwa*, *komfort* itd.; hasło *rodzina* – *miłość*, *rozumienie*, *zaufanie*, *pomoc*, *troska*, *wychowanie*, *odpowiedzialność*, *dom rodzinny* itp.; hasło *uczciwość* – *prawdomówność*, *sumienie*, *zasady*, *obowiązki*, *sprawiedliwość* itp.¹⁴ W efekcie od jakiego hasła aksjologicznego by nie rozpocząć analizy semantycznej, to budując definicje semantyczne i tworząc ciągi definicyjne dla poszczególnych haseł, dochodzi się do pewnego zespołu słów kluczowych, do nazw wartości, które tworzą jądro aksjologiczne danej kultury.

Dlatego rozpoczęty niedawno *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* poświęcający pierwsze tomy tylko kilku kluczowym hasłom: DOMOWI, EUROPIE, WOLNOŚCI, PRACY i HONOROWI w istocie przyniesie – w przypadku tomu DOM¹⁵ już przynosi¹⁶ – informacje o większej liczbie konceptów kulturowych, czyli niewątpliwych słów kluczy otwierających dostęp do treści charakterystycznych dla poszczególnych kultur narodowych.

Na koniec warto wrócić do pytania, jak się mają *słowa klucze* (*słowa kluczowe*, *kulturemy*, *koncepty kulturowe*) do *słów roku* (także *słów miesiąca*, *słów dnia*), ogłaszanych od roku 2011 przez Instytut Języka Polskiego UW i Fundację Języka Polskiego¹⁷. Najogólniej mówiąc, kategorie te nie przystają do siebie, choć w pewnej niewielkiej części zazębiają się. Jednak żadne (poza *krzyżem*) ze słów, które w latach 2011–2015 zwyciężały w plebiscycie i były przez kapitułę podnoszone do rangi *słów roku*, nie figuruje na listach kluczowych nazw wartości. Jako „słowa roku” zwyciężały typowe „słowa sezonowe”: w roku 2011 **prezydencja** (nominowane: *kryzys*, *krzyż*, *katastrofa*), w roku 2012 **parabank** (nominowane: *kryzys*, *leming*, *ministra*, *trotyl*, *zamach*), w roku 2013 **gender** (nominowane: *ekspert*, *Euromajdan*, *janosikowe*, *podśluch*, *słoik*, *tęcza*), w roku 2014 **kilometrówka** (nominowane: *separatysta*, *procedury*, *selfie*, *taśma*, *zielone ludziki*), w roku 2015 **uchodźca** (nominowane: *trybunał*, *bankster*). Potwierdza się opinia, że „kluczowość słów prasy codziennej liczonych dla krótkich odcinków czasu jest przemijająca” (Łaziński, Szewczyk 2006, s. 66).

¹⁴ Korzystam z badań ankietowych referowanych w tomie JWP 2006.

¹⁵ Jurij Łotman zaliczał *dom* do słów kluczy każdej kultury ze względu na jego egzystencjalną wartość dla człowieka.

¹⁶ Zob. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* pod red. J. Bartmińskiego, t. 1: *DOM*, red. J. Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Wyd. UMCS, Lublin 2015. Kolejne tomy w opracowaniu.

¹⁷ Dla ustalania słów roku przyjęto podwójne kryteria: „Während die Wahl der Wörter des Tages und des Monats auf einer statistischen Basis erfolgt, werden die Wörter des Jahres aus zwei Abstimmungen hervorgebracht. Erstens ist es eine Internet-Abstimmung auf der Website der Universität Warschau. Die wichtigste und endgültige Wahl des Wortes des Jahres wird von einer Professorenjury getroffen” (Łaziński, Internet).

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński Jerzy, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*, w: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015, s. 7–13.
- Bartmiński Jerzy, *Polskie wartości w europejskiej aksjoserze*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014.
- Bartmiński Jerzy, Grzeszczak Monika, *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 21, s. 21–44.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Baudrillard Jean, *Słowa klucze*, przeł. Sławomir Królak, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008.
- Grzeszczak Monika, *Pojęcie demokracji i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015.
- Guiraud Pierre, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris 1954.
- JWP 2006; *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, opracował zespół w składzie: Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Irina Lappo, Urszula Majer-Baranowska, Beata Żywicka, pod red. J. Bartmińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Kijak Marcin, *Mapy-Mysli.com* © Marcin Kijak Business Education (dostęp: 30.03.2016).
- Łaziński Marek, *Wörter des Jahres in Polen 2011–2013* (witryna internetowa; dostęp 15.03.2016).
- Łaziński Marek, Szewczyk Monika, *Słowa klucze w semantyce i statystyce. Słowa tygodnia „Rzeczpospolitej”*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2006, t. 62, s. 57–68.
- Marciszewski Witold, *Metody analizy tekstu naukowego*, PWN, Warszawa 1977.
- Nagórko Alicja, *Z problemów etnolingwistyki – jak porównywać języki i kultury?*, „Poradnik Językowy” 1994, nr 4, s. 4–14.
- Nagórko Alicja, *Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa)*, w: *Multikulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce*, red. E. Fórián, Debreczyn 2004, s. 23–33.
- Nagórko Alicja, Łaziński Marek, Burkhardt Hanna, *Dystynktywny słownik synonimów*, Universitas, Kraków 2004.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, *Projekt badawczy (ETNO)EUROJOS a program etnolingwistyki kognitywnej*, „Etnolingwistyka” 2013, nr 25, s. 267–281.
- Praktyczny słownik języka polskiego*, t. 1–50, red. Halina Zgółkowa, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1993–2005.
- Rak Maciej, *Kulturemy podhalańskie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015.
- Sambor Jadwiga, *Badania statystyczne nad słownictwem (na materiale „Pana Tadeusza”)*, Ossolineum, Wrocław 1969.
- Sambor Jadwiga, *Język polski w świetle statystyki*, w: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 2001, s. 503–526.
- Stachurski Edward, *Słowa-klucze polskiej epiki romantycznej*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 1998.
- Tambor Jolanta, *Mowa Górnolązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008.
- Wierzbička Anna, *Język – umysł – kultura*, wybór prac pod red. Jerzego Bartmińskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Wierzbička Anna, *Słowa klucze. Różne języki, różne kultury*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Wojtak Maria, *Styl urzędowy*, w: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.
- Wyka Kazimierz, *Słowa-klucze*, w: *Stylistyka polska. Wybór tekstów*, wybór, opracowanie i wstęp E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatar, PWN, Warszawa 1973, s. 153–167.
- Zgółkowa Halina, *Słownik minimum języka polskiego*, Universitas, Kraków 2013.

KEYWORDS, CULTUREMES, CULTURAL CONCEPTS

Summary

The author presents two ways of understanding the term “keywords” – IT (a word for indexing the content of documents and searching for information), and linguistic (a word characteristic for a given text identified with a “thematic word”). The writer revises the way of defining the term and concepts, asks the question about the context of the term “keywords – *for what?*” and organizes authors’ works in order, according to references to: the singular text, the work of one author, one functional style or one discipline, as well to all available literature, and the whole national culture. In the last reference, the scope of keywords overlaps the category of “culturemes”. For the author, the most interesting research perspective is to refer the keywords to the world of values, treating them as “cultural concepts”.

Trans. Izabela Ślusarek